

❖ **Nasr Hâmid Ebû Zeyd**, *Tefsirde Akılcı Eğilim: Mu'tezile'ye Göre Kur'ân'da Mecaz Meselesi*, Çev. Numan Konaklı-Nihat Uzun (Mana Yayınları, İstanbul, 2015), 380 s.

Ayşegül Topaloğlu*

Kelam ilminin oluşmasında tartışmasız katkıları olan Mutezile, müntesipleri bulunan, yaşayan bir mezhep olma özelliğini kaybetmişse de bazı ilkeleri ve görüşleri halen yaşamaktadır. Tefsir alanında da iz bırakmış olan Mutezili görüş ve yöntemler, bu günün araştırmalarına da konu olmaktadır. Bunlardan birisi de Nasr Hâmid Ebû Zeyd'in *Tefsirde Akılcı Eğilim* adlı çalışmasıdır.

1943 yılında Mısır'da dünyaya gelen Nasr Hâmid Ebû Zeyd çocukluk ve gençlik yıllarında İhvan-ı Müslimin hareketi içerisinde yer almış, sonrasında Mısır'da yayılan sosyalizmden ve devrimden etkilenmiştir. Kahire Üniversitesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirmiş; daha sonra İslami ilimlere yönelmiştir. Pennsylvania Üniversitesi'nde araştırmalar yaptığı sırada batı hermenötiği ile ilgilenmiş, Japonya'da Osaka Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak dersler vermiştir. Ulumu'l-Kur'ân, gayb ve ashab hakkındaki görüşleri, laikliği benimseyişi gibi konular eleştirildiği noktalardan bazılarıdır.

Tefsirde Akılcı Eğilim adlı çalışması, Ebû Zeyd'in bağlamsalcı yönünü belirgin bir şekilde yansıtıyor. Fakat kendisinin sıkça eleştirilmesine, hatta tekfir edilmesine sebep olan görüşleri bu eserinde yer almıyor.

2015 yılı Haziran ayında Mana Yayınları'ndan çıkan ve orijinal adı *el-İtticahü'l-Akli fi't-Tefsir* olan bu kitap Ebû Zeyd'in yüksek lisans tezidir. Ebû Zeyd bu çalışmada Mutezile'nin ortaya çıkış sürecindeki tarihsel arka

* Arş.Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, atopaloglu@ktu.edu.tr.

planı göstermek istemiş ve Mutezili âlimlerin meselelere yaklaşımlarının salt fıkhi-dini kaynaklı olmaktan ziyade, siyasi tavırlarının bir göstergesi olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Bilindiği gibi akıl ve nakli ayıran alanın akla yakın tarafında saf tutan Mutezile, özellikle tevhid ve adalet ilkelerine dayanan sistemlerini tutarlı hale getirebilmek için te'vil ve mecazı birer araç olarak kullanmışlardır. Yazar hemen her başlıkta bu gerçeğe değinmekte, buna dair örnekler vermekte ve yer yer Mutezile'nin düştüğü açmazlara da işaret etmektedir.

Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır:

Giriş bölümünde yazar, Mutezile'nin ortaya çıkışında etkili olan tarihi süreçten bahsetmiştir. Meseleleri anlamada bağlamı bilmenin önemini vurgulamak isteyen bir akademisyen için böyle bir giriş herhalde kaçınılmazdı. Dönemin siyasi şartlarının ilim ve düşünce dünyasına nasıl etki ettiğini, fikirlerin oluşumunun arkasında nelerin yattığını göstermeye çalışması bakımından bu girizgâh önemlidir.

Birinci bölümde felsefenin de en önemli konularından biri olan bilgi problemi ve buna bağlı olarak akıl kavramı üzerinde durulmuştur. Yazar, Mutezile'nin neden felsefi meselelere yöneldiğini de, farklı dini kültürlerle tartışmaları esnasında hasımlarının dini delilleri kabul etmemesi üzerine, onların da kabul etmek zorunda kalacakları birtakım akli deliller ortaya koyma ihtiyacını gidermek üzere böyle bir çabaya giriştikleri şeklinde açıklamaktadır (s. 61). Bundan böyle kelimelerin delilleri akli ve nakli olarak ikiye ayrılacaktır. Bilgi kavramı ile ilişkili olarak akıl, iman ve kudret kavramları üzerinde de durulmuş, Eş'ari ve Mutezili bakış açılarından konu incelenmiş ve karşılaştırma yapılmıştır. Akıl neleri bilip bilemeyeceği meselesi, daha doğrusu iyi ile kötüyü ayırt edemeyeceği tartışması Mutezile açısından yine tevhid ve adalet ilkelerini ispatlama çabası ile bağlantılıdır.

İkinci bölümde mecaz kavramının şekillenme süreci ele alınmıştır. Önceleri mecaz kelimesi kullanılsa da, bir kelimenin ya da ifadenin birden fazla delaleti olduğunu belirten mesel, kinaye, teşbih gibi farklı kelimeler kullanıldığı, daha sonra mecaz teriminin Ferrar ve Cahız tarafından olgunlaştırıldığı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ardından farklı grupların mecaz konusundaki tutumları ve Mutezile'nin bu noktadaki duruşu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm tevil ve mecaz ilişkisinden bahseder. Müfessirlerin tevili nasıl kullandıkları daha sonra mecazın tevil için nasıl araçlaştırıldığı ve muhkem-mütesabih, ru'yetullah, fiillerin yaratılması gibi tartışmalı meselelerde tevilin etkisi incelenmiştir. Ebû Zeyd bu konuyu şu cümlelerle özetlemiştir:

Bütün bunların neticesinde, daha önce belirttiğimiz şu yargıya ulaşıyoruz: Mecâz, bir yandan Kur'ân'ın naslarının kendi arasındaki, diğer yandan onlarla aklın delilleri arasındaki çelişkiyi izale etmek maksadıyla te'vilin bir silahı haline dönüşmüştür. Mu'tezile bu çelişkiyi izale etmede her zaman başarılı olamamıştır. Bunun sebebi, onların –çoğunlukla- Kur'ân metnini eğip bükmeye çalışmaları ve bağlamının dışına çıkarmalarıdır. Böyle yapmalarının nedeni de nassı akli-nazarî bir delile dönüştürmeleridir. (s. 359)

Yazar, görüldüğü gibi Mutezile'nin çabasının hakkını vermeye çalışırken gerekli gördüğü yerde tenkit etmeyi de ihmal etmemiştir.

Sonuç bölümü ise kitabın bir özeti mahiyetindedir. Daha önce bahsi geçen meselelerin sonuç bölümünde ayrı paragraflar halinde tek tek ele alınması, tekrara sebep olmuş gibi görünüyor. Fakat kitap hakkında okuyucuya genel bir fikir verebilmesi açısından iyi bir özet olmuş denilebilir.

Ebû Zeyd'in Mutezile'yi daha yakından tanınmasına ve fikirlerinin şekillenmesine katkıda bulunduğu söylenen bu çalışma, alanında bir boşluğu doldurur niteliktedir. Çünkü hem Mutezile ve görüşleri hem de mecaz ve tevil kavramları –eski ve yeni çalışmalarda- kendi başlarına ele alınmışlarsa da, aralarındaki tarihsel ilişkiyi ortaya koyan böyle bir çalışma yapılmamıştır.

Çalışmanın Türkçe'ye tercüme edilmesi de Türkiye'deki akademik çevreler için sevindiricidir. Çeviri genel olarak başarılı olduğundan yazarın maksadının anlaşılmasında zorluk çekilmemektedir. Yer yer rastlanan -orijinalinden kaynaklanan- tekrarlar dışında kitabın şekil açısından rahatsız edici bir tarafı görünmemektedir. Kaynaklar da temel ve yardımcı kaynaklar olarak sınıflandırılmış ve görülebildiği kadarıyla özellikle birincil kaynaklardan önemli ölçüde yararlanılmıştır.

Yazar çalışmasının sonunda Mutezile'nin çabasını genel olarak iyi niyetli ve değerli olarak nitelendirmiş, amacını da

Mu'tezile'nin çabalarını nasıl değerlendirsek değerlendirelim, şüphe barındırmayan husus şudur ki, onlar samimi bir biçimde bir yandan akıl ile şariat/vahiy, bir yandan da Kur'ân'da zahirleri itibariyle birbirine zıt görünen naslar arasındaki çelişkiyi izale etmek için çalışmışlardır. Onların –bu vazifeye hizmet için- bilgi,

Ayşegül Topaloğlu

dil ve mecâz alanında harcadığı çabalar, hem bu alanlar üzerinde hem de Arap kültürümüz içinde bu alanlarda uzman olan kimseler üzerinde birçok etkiye sahip bir başarıdır. Umarım ki bu araştırma, Mu'tezile'nin Arap kültürü ve ilimlerinin önde gelen şahsiyetleri üzerinde bıraktığı bu etkilerin gözlenmesi için bir başlangıç olur. (s. 367-368)

cümleleri ile ifade etmiştir.

Umarız Ebû Zeyd'in bu çalışması amacına ulaşır. Kitabın tercümesini üstlenerek Türk okuyucularla da buluşmasına vesile olan mütercimlere teşekkür ediyoruz.

